

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

**Актуальні проблеми
вітчизняної та всесвітньої
історії**

Наукові записки
Рівненського державного гуманітарного
університету

Випуск 28

*На пошану професора, ректора
Руслана Постоловського*

Рівне – 2016

УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)
А 43

*Друкується за рішенням Вченої Ради Рівненського державного гуманітарного університету,
протокол № 6 від 30 червня 2016 р.*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Постоловський Руслан – кандидат історичних наук, професор,
член-кореспондент Міжнародної слов'янської академії наук (м. Рівне)

Заступник головного редактора:

Шелюк Людмила – кандидат історичних наук, професор (м. Рівне)

Відповідальний редактор:

Шеретюк Валерій – кандидат історичних наук, доцент (м. Рівне)

Редакційна рада:

Киридон Алла – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Кузіцькі Єжи – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Троян Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Київ)

Фісанов Володимир – доктор історичних наук, професор (м. Чернівці)

Шугасва Людмила – доктор філософських наук, професор (м. Рівне)

Члени редколегії:

Жилюк Сергій – доктор історичних наук, професор (м. Острів)

Лоренс Беата – доктор хабілітований в галузі історії,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Соммер Ханна – доктор гуманітарних наук в галузі соціології,
професор (м. Жешув, Республіка Польща)

Степанков Валерій – доктор історичних наук, професор (м. Кам'янець-Подільський)

Стокосос Надія – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Чухліб Тарас – доктор історичних наук, провідний науковий співробітник (м. Київ)

Швецова-Водка Галина – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Шеретюк Руслана – доктор історичних наук, професор (м. Рівне)

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії:

Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових праць. Випуск 28. –
Рівне: О. Зень, 2016. – 487 с.

ISBN 978-617-601-159-0

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України «Про державну реєстрацію
періодичних видань» часопис «Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії»
визнано фаховим виданням у галузі історичних наук (наказ № 820 від 11.07.2016 р.)*

Адреса редакції: 33027, м. Рівне, вул. Пластова, 31,
історико-соціологічний факультет РДГУ,
isf_rdgu@ukr.net
<http://isf.rv.ua/>

ISBN 978-617-601-159-0

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016

7. Робертсон Д.С. История Христианской церкв: в 2-х т. / Д.С. Робертсон – Т. 1: От апостольского века до разделения церквей СПб.: Изд. И.Л. Тузова, 1890. – 1083 с.
8. Саган О. Вселенське православ'я: суть, історія, сучасний стан / О.Н. Саган. – К.: Світ Знань, 2004. – 912 с.

УДК 94:323.272(436)«1848»:327.5(=162.3)+(=112.2)

І.Десятничук

РЕВОЛЮЦІЯ 1848 р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ: ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКОГО КОНФЛІКТУ

У статті проаналізовано становлення чеського та німецького націоналізмів в ході революції в Австрійській імперії у 1848 р. Висвітлено співпрацю чехів та німців на початковому етапі революції. З'ясовано причини кризи концепції богемізму, формування альтернативних варіантів самоідентифікації населення провінції «корони Святого Вацлава» та зародження чесько-німецького конфлікту на національному ґрунті. Охарактеризовано політичні та національні суперечності між обома спільнотами на чеських землях. Висвітлено причини поширення концепцій чеського державного історичного права та великонімецької ідеї й боротьбу між їх прихильниками в Чехії.

Ключові слова: Австрійська імперія, революція 1848 р., чеський національний рух, великонімецька ідея, чесько-німецький конфлікт, богемізм, франкфуртський парламент, австрославізм.

В статтє проанализировано становление чешского и немецкого национализмов в ходе революции в Австрийской империи 1848 года. Освещено сотрудничество чехов и немцев на начальном этапе революции. Определены причины кризиса концепции богемизма, формирование альтернативных вариантов самоидентификации населения земель «короны Святого Вацлава» и зарождение чешско-немецкого конфликта на национальной основе. Охарактеризованы политические и национальные противоречия между обоими сообществами на чешских землях. Освещены причины распространения концепций чешского государственного исторического права и великонемецкой идеи вместе с проявлениями борьбы между их сторонниками в Чехии.

Ключевые слова: Австрийская империя, революция 1848 г., чешское национальное движение, великонемецкая идея, чешско-немецкий конфликт, богемизм, франкфуртский парламент, австрославизм.

The article deals with incipience of Czech and German nationalism while revolution in Austrian Empire in 1848. The cooperation of Czechs and Germans at the initial phase of revolution is enlightened. The causes of crisis of Bohemism conception, forming of alternative variants of self-identification of population of «Crown of Saint Vaclav» provinces and incipience of Czech-German conflict on anational basis are found out. The political and national contradictions between both of communities at Czech lands are characterized. The causes of spreading of conception of Czech state historical law and Great German idea and struggle between their supporters are enlightened. The contents and causes of popularization of Austro-Slavism ideology among leaders of Czech movement is found out, Czech Germans attitude to the status of Czech lands in the context of own national identity incipience is enlightened. Fluctuation between political and ethnic nation conceptions in the environment of Czech and German intellectuals is enlightened, the main alternatives on the way of Czech and German nationbuilding are characterized. The issue of relations between Czech and German national movements from one side and empire conception of Habsburgs from other side is analyzed. The causes of supporting of existing of reformed empire by Czech liberals and antagonism between German revolutionary movement and dynasty are found out. The way of transformation of Czech Germans from leading group to minority on Czech lands and outcomes of perception of this fact by their political leaders are enlightened.

Particular attention is paid to first projects of reforming empire taking into account national principle, the main basis of intellectual heritage of F. Palatskyi as a leader of Czech national movement of middle of XIX centuries pointed out.

Key words: Austrian Empire, revolution of 1848, Czech national movement, Great German idea, Czech-German conflict, Bohemism, Frankfurt Parliament, Austro-Slavism

До 1848 р. населення Чехії та Моравії переважно продовжувало визначатися як «богемці» – представники державного або земського чеського народу на територіях, які

були складовими Чеської корони. Чехія вважалася батьківщиною двох племен «богемців»: чехів та німців, які сприймалися як представники єдиної політичної нації. Попри різні провінції та мову спілкування їх об'єднували державна приналежність та підданство [1, с. 51].

Проте у соціальному, економічному, політичному, освітньо-культурному становищі чеської та німецької спільнот були очевидні відмінності на користь останньої. Історичні хвилі переселення німців на чеські землі призвели до того, що тут німцям ніколи на відміну від чехів не загрозувало розчинення. Однак відчуття спільності у них, як і у чехів підважувалося перевагою крайової ідентичності. Поряд із слов'янськими групами чехів та мораванів (моравців) виокремлювалися чеські, моравські та сілезькі німці. Попри це загалом ішлося про два племені одного богемського народу. Поширення націоналізму, Революція 1848 р. та рух за об'єднання Німеччини принесли радикальні зміни [4, с. 86].

Розширення понять Чехія та чеський перетворилося на політичне питання близько 1839 р., коли в німецькій пресі спалахнули дебати про слов'ян та панславізм. Німецькі публіцисти вирізнили чехів з решти слов'ян як таких, що мають бути запрошені до співпраці із німцями [2, с. 53]. Чехи мали відокремитися від слов'янського світу й розвивати власні мовно-етнічні особливості в межах німецького владного та культурного простору. Підтримка чехів з боку німецьких кіл обумовлювалася відсутністю їх політичної активності [2, с. 54].

Одним з аспектів політики централізації Габсбургів був шлях мовної германізації, реакцією на що став чеський мовний націоналізм. Водночас зусилля з провінціалізації чеських земель породило думку чеської державної та культурної самостійності. Якщо ідея державної самостійності майже не знайшла відгуку, то політика будителів стала мовною політикою. Наслідком став розкол між різними верствами чеського суспільства [1, с. 51].

Шляхта у більшості залишалася на позиціях територіальної автономії. Євреї та чеські німці тримаючись німецької мови перетворюються у чесько-німецьких австрійців або німців. Чеський націоналізм до середини XIX ст. не мав політичного

виразу і зосереджувався виключно на мовному та культурному процесах.

З метою протидії італійському, угорському та німецькому націоналізму уряд Меттерніха до певної міри підтримував і визнавав етнічну самотність чехів за умови, що їх активність обмежиться питаннями мови та літератури і не буде піднімати політичні питання. Проте у 40-х рр. влада оцінила «чехізм» як складову славізму і чинила із чеським рухом як опозиційним [2, с. 22].

Проте активність чехів у напрямі розвитку модерної культури призводила до наростання суперечностей із представниками німецької спільноти. Перша гучна сутичка між німцями і чехами відбулася у 1845 р. за позиції у празькому театральному середовищі. Театральна монополія належала Становому театру. Його труп виступала німецькою мовою, але включала й чеських акторів, які у неділю та свята без гонорарів виступали у чеських виставах [5, с. 86]. Вступ у політику Ф.Л.Рігера позначився театральною петицією 1845 р. на адресу станового комітету про відновлення старого театального привілею на чеські вистави від 1786 р. Попри обіцянку привілей не був повернутий до 1848 р., від якого боротьба за театр стала однією з центральних тем чеської політики. Вибори підготовчого комітету спілки з будівництва національного театру у 1846 р. стали свідченням авторитету та популярності керівників чеського руху серед містян [2, с. 93]. Навіть якщо національна диференціація між чехами та німцями ще не була завершена, ці вибори показали суттєве розширення соціальної бази для чеської національної активності в Празі.

Уявлення про ідилію співіснування та народний симбіоз чехів та німців на основі земського патріотизму в 40-х рр. XIX ст. почали підточувати прояви національно забарвлених виступів. У 1843 р. Ф.Шузелка опублікував працю «Німецька промова австрійця» в якій представив національний погляд на ситуацію. Вважав чеський народ мертвим, чехів сприймав як таких, що вже перетворилися на німців і зусилля нечисленних чеських народників оцінив як безплідні. Єдиною можливістю розвитку для них вважав розчинення у німецькому морі.

Паралельно чеська національна інтелігенція позбавляється всеслов'янської химери. В середині XIX ст. після критики К.Гавлічека-Боровського славізм залишався лише частиною ідеології чеського національного руху. В подальшому усі прояви, пов'язані із славізмом виходили із беззаперечного існування чеської нації [2, с. 37]. В дискусіях у пресі його представники займали оборонну позицію, відкидаючи звинувачення у панславізмі та прихильності до самодержавства. На відміну від німецького наступального націоналізму, чеські національні діячі сприймали сусідство із німцями як даність та зважали на необхідність шукати шлях до плідного співіснування [8, с. 15].

Революція 1848 р. принесла першу цілісну чеську політичну програму, перші великі та незалежні газети, перші вільні громадські зібрання, першу виборчу кампанію та вибори, першу політичну диференціацію, перший більш як за 200 років виступ зі зброєю на захист політичних вимог [2, с. 94]. Чеська національна агітація в сільській місцевості весною та влітку 1848 р. набула розмаху та інтенсивності. Процес утворення чеської нації вступив до стадії масового руху [2, с. 95].

Революційні події 1848 р. завершили добу безконфліктного співіснування обох народів на чеських землях хоча, водночас, вони були символом свободи та демократії як для чехів так і для німців. У 1848 р. чеські та німецькі мешканці Праги спільно повстали проти абсолютизму, спільно вимагали відставки Меттерніха [7, с. 23]. Революція 1848 р. почалася у Празі не у формі народного повстання, а як спокійні, конструктивні політичні збори. Приймається перша політична програма з якою німці певний час погоджувалися [3, с. 95].

Спікери німецької громадськості не вагалися у підтримці чеської вимоги національної рівноправності в імперії. Водночас чеська спільнота в революційну добу була значно радикальніша, оскільки прагнула покращення не лише національного, а й політичного становища. У 1848 р. у Празі була висловлена вимога об'єднання старих коронних земель Чехії, Моравії та Сілезії і утворення загального уряду та сейму. Це означало поживавлення старої програми чеської самостійності, що оформилася у вигляді концепції «чеського державного права» [9,

с. 182]. Під виглядом історичного права з'являється прагнення національної державності – новостворена адміністративна одиниця мала стати інструментом національної інтеграції чехів [3, с. 96].

Чеський та німецький рухи єднав опір абсолютизму. Однак одне одного вони сприймали як перепону для досягнення національних цілей. При цьому німецький рух бачив вихід лише у онімеченні чехів.

Звістка про революцію викликала у Празі утворення Святовацлавського комітету, що складався з 29 чеських та німецьких ліберальних діячів. Кабінетний лист у квітні 1848 р. зрівнював чеську мову у правах із німецькою і впроваджував двомовність. Також виконувалася вимога про об'єднання історичних чеських земель [8, с. 16].

Перша фаза революції пройшла під знаменами єдності німців та чехів. У Святовацлавському комітеті були представлені обидві нації, відповідна петиція була підтримана багатьма німецькими містами. Одинокий прояв незгоди – ліберецький протест – мав за наслідок безліч закликів до чесько-німецької єдності. Концепт єдиного братського народу черпав силу у старому земському патріотизмі та ще більше продукувався загальним настроєм братерства та єднання, проте для подальшого розвитку виявився безплідним [3, с. 113].

Історично та територіально обумовлений богемізм мав найбільшу прихильність у шляхетських колах Чехії як ідеологічна опора аристократичної незгоди з політикою централізації австрійської держави. Інституції королівства Чеського надавали шляхті суттєву, якщо не визначну участь у процесах змін в XIX ст. Таким чином, богемізм опонував як великонімецькому руху так і концепції австрійської універсальної нації. Попри прагнення його прихильників зберігати нейтралітет у чесько-німецькому конфлікті, це вдалося слабо [2, с. 42].

Празькі німці були здивовані, коли за тиждень революційних подій місто стало переважно чеським (мова на вулицях, надписи, національні кольори [6, с. 170]). Стало зрозуміло, що окрім прикордоння німецький вплив у Чехії був лише поверховим і

походив з політичної переваги вищих верств, які були німецькомовними. Революція дала слово ширшим народним верствам і це слово виявилось чеським. Престиж чеськості та мода на неї вплинули і на вищі верстви, що згадували про своє чеське походження. Прага перетворилася на національний центр.

Кабінетний лист, що обіцяв рівноправність в освіті та адміністрації на основі двомовності мав у чеському середовищі великий розголос. Проте діячі національного руху не дістали влади. Владні повноваження отримав граф Тун – лідер аристократичної реформаторської партії яка стояла на засадах богемізму і прохолодно ставилася до національних прагнень [3, с. 106].

До тимчасового земського уряду увійшли 4 чехи, 2 німці та 2 представники шляхти. Зібранням земського сейму він мав створити прецедент, що дозволив би спрямувати розвиток імперії до колії станового історичного права (історичний федералізм коронних земель). Проте уряд потребував масової підтримки, яку могла надати лише чеська національна партія. Від німців аристократію відчувували лібералізм, схильність до централізму та антиавстрійський націоналізм [3, с. 107].

Загалом німці були значно більш консервативними ніж чехи, тож не дивно, що інтереси двох спільнот швидко розійшлися. Серед німців почали поширюватися чутки, що чехи прагнуть відокремитися від Австрії, приєднатися до Росії та винищити німців. Хоча Гавлічек переконував у зацікавленні чехів жити в міцній монархії, німців непокоїла тенденція чехів нав'язати спільність із іншими слов'янами монархії. На рівні письменників та Національної гвардії проголошуються спільні декларації про дружнє співіснування та спільну боротьбу. Проте частина німецьких націоналістів, що усвідомлювали власне панівне становище і вбачали загрозу для нього роздмухували неприязне ставлення до чехів. Вже у квітні серед німців поширилися думки про надмірність чеських прагнень. Невдовзі у Відні виник Союз німців з Чехії, Моравії та Сілезії на оборону нації, члени якого відкидали більшість чеських політичних вимог, які позначали як такі, що ведуть до відокремлення від монархії [7, с. 24].

Першим актом новоствореної Спілки німців Чехії, Моравії та Сілезії був протест проти поступок на користь чехів, вміщених у

Кабінетному листі. Протестний лист спілки містив майбутню програму німецької «партії» в чеських землях. В усіх чеських проектах вбачали загрозу національній ідентичності місцевих німців в результаті їх відторгнення від решти одноплемінників в Австрії. Мовну рівноправність також обумовили багатьма застереженнями: в адміністрації, сеймі, університеті мала використовуватися лише німецька. Сфера її вжитку не мала бути скорочена. Хоча скептицизм щодо чехів та їх мови мав певні підстави, було зрозуміло, що головний мотив – це побоювання чеської переваги через їхню більшість. Подібно у Відні місцева преса вважала зрівняння прав чеської мови тріумфом слов'янського варварства, що загрожує австрійській культурі. Як тільки чеський рух подолав неполітичні фольклорні межі, йому відмовили у підтримці й попередні симпатки з лав німецьких інтелектуалів [3, с. 115].

Політичні представники чеських німців у столиці вимагають співналежності земель чеської корони разом із іншими австрійськими землями до Німецького союзу. Ідея Великої Німеччини породила серед австрійських чеських німців відповідний рух, що не мав жодного розуміння щодо розвитку чеського народу, який і надалі вважався відсталим [8, с. 17].

Великонімецька ідея передбачала включення до складу німецької нації усіх мешканців австрійських земель Німецького союзу. То ж чеські землі в географічно-політичному контексті визначалися як частина Німеччини [2, с. 29].

Великонімецький рух виходив з західноєвропейського державно-політичного розуміння нації, поєднаного із уявленням, що держава визначає національну приналежність. Він вимагав національно-політичної лояльності відмінних етнічно-мовних спільнот від імені майбутньої модерної національної держави [2, с. 30].

Частина діячів з Німеччини взагалі не усвідомлювали, що на чеських землях є ще хтось крім німців. Для інших слов'янське населення не вважалося проблемою в контексті політичної концепції нації. У 1848 р. й ліберальні німецькі діячі сприймали ситуацію як схожу на французьку, де чехи виступали у подібні бретонців або провансальців [2, с. 31].

Навіть найліберальніше розуміння Великої Німеччини заперечувало можливість існування чеської нації, а лише етнічної групи без можливості політичного самовираження. Геополітично чеські землі були важливими, оскільки єднали південну та північну Німеччину. Так чи інакше рух передбачав розпад монархії Габсбургів [2, с. 33].

Те, що чеські німці були найбільш рішучими прихильниками великонімецької ідеї з усіх німців Австрії пояснюється їх страхом втрати переваг через чисельну меншість по відношенню до чехів. Демократизація громадського життя дозволила висловлювати реальні погляди обох етнічних груп. Це веде до швидкого розвитку чеського національного руху, частина колишніх «німців» виявилися чехами, що розмовляють німецькою, прискорюється чехізація міст. Чеські німці, які звикли до домінуючого становища в усіх державних та земських органах, перетворюються на меншину. Їх єдина надія – об'єднання із рештою німців [4, с. 87].

В унісон з позицією Союзу німців моравський сейм під впливом німецької більшості заявив, що Моравія залишається окремою від Чехії провінцією [8, с. 16]. Більшість моравських політиків, що говорили місцевим діалектом чеської відкинули заклик до державно-правового єднання із Чеським королівством. Тож в Моравії та Сілезії чеські петиції мали слабкий резонанс. Політичне життя Моравії, що відбувалося в містах несло печатку національно невизначеного регіоналізму.

Апогеєм стала кампанія за проведення виборів до загальнонімецького франкфуртського парламенту. Тут містилися коріння першого дійсно великого конфлікту між обома етносами: у більшості німці були переконані, що Чехія, Моравія та Сілезія є німецькими не лише історично, а й етнічно. Тим більше розчарування у них викликала позиція чеського Національного комітету, що відкидала ідею приєднання чеських земель до Німеччини [7, с. 24].

Одна з газет Аугсбурга відгукнулася наступними рядками: «Допустити виникнення слов'янського державного життя в Чехії...Вивільнити чехів з німецького державного об'єднання та залишити їх російському впливу та панславістській пропаганді

дорівнюватиме самогубству Німеччини. Чехи не мають іншого вибору аніж бути німцями або не бути взагалі». У Празі виникає німецька Конституційна спілка, що прагнула за будь-яку ціну забезпечити участь делегатів з чеських земель у роботі вищезазначеного парламенту [7, с. 24].

Запрошенням до Франкфурту лідера чеського національного руху Ф.Палацького німецькі ліберали прагнули залучити чехів, як етнічну групу з тієї частини Австрії, що входила до Німецького союзу, до створення німецької національної держави [2, с. 204].

Франкфуртський парламент обіцяв визнання мовно-етнічних прав чехів у релігійному житті, освіті, самоуправлінні та судах. Ідеологія німецького національного руху уявляла чехів як етнічну групу в межах політичної німецької нації, як слов'яномовних німців [2, с. 144]. Усі проголошення про права не німців засновувалися на переконанні, що чеська етнічно-мовна та культурна самотність у повній мірі поєднувана із німецьким національним та державним усвідомленням. Чехи могли бути всім окрім повноцінної нації.

Це викликало з чеського боку реакцію, що прямувала до нового націоналістичного ставлення до німців як чужинців. Була розбита чесько-німецька єдність в межах Національного комітету. Його німецькі члени залишили комітет, оскільки під впливом великонімецької пропаганди вважали власне представництво у ньому недостатнім з огляду на економічну та культурну перевагу перед чехами. Все це примушувало чехів шукати захисту й підтримки у династії. Забезпечення інтересів чеського народу керівники національного руху вбачали у австрославізмі, який сформулювали як провідну національну ідею, прийнятну для буржуазії. Ідея відбивала можливість економічної модернізації в межах монархії та здатність спільно із іншими слов'янами здобути перевагу над німцями. В основі концепції – позбавлення небезпеки онімечення [8, с. 18].

Гавлічек до німецьких лібералів: «вважаєте, що свободу неможна приносити у жертву принципу нації, однак свобода якої прагнете, є свободою нас утискати...» За півроку після вибуху

революції 1848 р. чеські та німецькі мешканці земель Корони чеської боролися між собою.

Відмова Палацького від участі у франкфуртському парламенті стала поворотним моментом чеської історії, оскільки шляхи чехів та німців швидко розійшлися, а теплі відносини, що переважали в 40-х рр., швидко змінилися на відкриту ворожнечу, яка живилася прагненням німців зберегти панівні позиції [10, с. 9]. Його лист франкфуртському парламенту відображав позитивне ставлення чехів до Австрії навесні 1848 р. їх лідери вважали, що в разі повалення австрійськими німцями монархії на користь республіки, слов'яни мали відбудувати нову Австрію [2, с. 197].

Думка про те, що як би Австрії не було, її потрібно було б створити підсумовує головні ідеї листа щодо необхідності існування самостійної австрійської держави, про потребу співіснування різних народів у полосі між Росією та Німеччиною. Палацький підкреслив незалежність Чехії та чеського народу від Німеччини [2, с. 199]. Попри це, Палацький намагався інтегрувати чехів та їх національне пробудження до ліберальних традицій Західної Європи. Він був переконаний, що доба малих держав минула, а людство прямує до утворення великих політичних та економічних спільнот. Його концепція австрославізму мала попередити три небезпеки: німецький експансіонізм, угорський націоналізм та російський державницький універсалізм. Слов'яни Австрії за умови єдності могли виконати завдання перетворення монархії на федерацію рівних народів виходячи із таких власних рис як демократизм та миролюбство [10, с. 10].

Водночас, австрославізм не виступав за утворення єдиної слов'янської нації й не заперечував самостійності окремих слов'янських національних рухів (за виключенням словацького). До найвищого розквіту австрославізму як основи багатонаціональної австрійскості в політичній ідеології чеського громадянсько-ліберального руху дійшло в умовах революції 1848 р. Ця ідеологія стала вагомою перепорою на шляху великонімецького руху [2, с. 38].

Австрійськість не була повноцінною альтернативою чеській національній свідомості. Вона не мала емоційного підґрунтя і

базувалася на раціональній основі. Палацький був переконаний, що імперія створює стріху для визрівання та розвитку чеської нації [2, с. 205]. Передбачав, що націоналізація є провідною тенденцією суспільного розвитку яку австрійська влада має брати до уваги в контексті принципу рівності націй [2, с. 207].

Таким чином політична програма чеського національного руху ґрунтувалася на консервативній, антиреспубліканській основі та виходила з думки про негайне поглинання царською імперією в разі виходу зі складу Австрії [3, с. 98].

Тож чеський націоналізм мав від початку складову конструктивного державотворення – по відношенню до Австрії. Це була альтернатива німецькій, угорській та польській візії Центральної Європи як простору національних держав історичних націй: Габсбургська імперія перетворена на самоуправлінську асоціацію малих націй. Тому не можна вважати цю чеську програму засадничо антинімецькою [3, с. 99].

Чеські діячі вважали більш справедливим розв'язанням німецького питання його малонімецьку проекцію. Австрійські та чеські німці могли б реалізувати національні та політичні прагнення в межах Австрії подібно до інших народів [3, с. 100].

Руйнування революційної єдності чехів та німців стало можливим через радикалізацію національних прагнень. Якщо Палацький вважав чехів та німців двома рівними народами, а чеську державу утраквістською (подвійною), то молодше покоління національних діячів виходить з державноправової концепції, що передбачає першість чехів і їх перевагою перед німцями як меншиною. Ідея рівноправності відкидається і лунає вимога переваги чехів та чеської мови. Мислення молодшої чеської генерації детермінує антинімецькій національний антагонізм – саме як постійна боротьба пороти німців прочитується чеська історія. Палацький належить до поміркованіших консервативних діячів, чий націоналізм був «гуманнішим і традиційнішим». Для радикалів державне право обмежується лише чеським простором [3, с. 101]. Національна державність пов'язується із «першородністю» чехів, національна рівноправність розглядається крізь поняття чеської більшості та німецької меншини. Із цим пов'язаний глибокий розкол чеської

національної орієнтації між історичним державним правом (пріоритет чехів та чеської мови) та автономізмом чи природнім правом (рівність народів та їх мов [3, с. 102].

Відповіддю стало означення Віндішгрецем заворушень у Празі наслідком «слов'янської змови». Придушення революції у Празі в німецьких колах було схвалене як акт збереження німецькості [8, с. 18]. Свою роль відіграла й сатира Гавлічека-Боровського на адресу франкфуртського парламенту та його делегатів [6, с. 172].

Освічені, політично активні представники вищих та середніх верств німців підпорядковували свій крайовий вимір ідентичності загальнонімецькій національній ідентичності. Водночас вони запропонували адміністративне відділення територій, населених німцями та створення окремої провінції яка б в ідеалі прямо підпорядковувалася імператору та загальнодержавному уряду. Це був кінець богемізму – національно нейтрального чеського земського патріотизму [4, с. 87]. Побоювання німців вилилися у створення Союзу німців в Чехії, Моравії та Сілезії. На з'їзді у Теплице 28.08.1848 р. вперше було запропоновано проект реорганізації імперії за національним принципом, що передбачав поділ земель Чеської корони. Старі коронні землі мали бути замінені гомогенними в національному відношенні імперськими краями, підпорядкованими уряду. У Чехії мали постати 2-3 німецьких та 4-5 чеських країв. Порівняно із попередніми уявленнями про долю малих ненімецьких народів, цей проект етнічної федералізації був прогресом. Національні права територіально інституціалізувалися. Проте, оскільки жодних об'єднань між краями не передбачалося, чехи не могли реалізуватися як національна єдність [3, с. 123].

Це означало, що частина політичного керівництва чеських німців почала усвідомлювати своє становище меншини, проте прагнення поділу чеських земель вело їх до конфлікту не лише з чехами, а й віденським урядом [6, с. 174]. Рух за об'єднання Німеччини призвів до конфлікту між інтересами Габсбургів та прагненнями цієї частини чеських німців, хоча більшість державних службовців в Чехії та Моравії не вставали на сторону жодного з національних таборів й перебували під їх тиском [2, с. 142].

Безпосереднім наслідком став розрив німців із Національним комітетом. Окрім німців Праги інші німецькі міста також відмовилися визнавати його своїм репрезентантом. Незабаром з'являється пропозиція поділу земського сейму на національні курії. Глибшою причиною був пошук німецькомовним населенням національної ідентичності. Франкфуртська альтернатива була найпривабливішою, оскільки зберігала єдність місцевих німців із Австрією та Німеччиною та була овіяна революційно-демократичним ореолом. Утворилася конфліктна ситуація: чехи відкидали франкфуртський парламент, а німці – земській сейм. Обидві сторони були успішними в деструкції: опір німців дозволив Відню відкинути земські проекти, чеський бойкот знецінив вибори до франкфуртського парламенту [3, с. 117].

В основі йшлося про зіткнення двох національних рухів, двох концепцій самовизначення: чеського прагнення автономії у складі Австрії та німецького бажання жити в єдиній національній державі. Одночасне здійснення обох моделей було неможливим, що додавало вибуховості конфлікту. Чесько-німецька напруга не була інтегральною та не мала місце між двома націями як цілісними спільнотами. На практиці конфліктні ситуації обмежувалися відносинами між національно свідомими чехами й тими чеськими німцями, які ототожнювалися із австрійською великонімецькою лівицею; інші складові з обох сторін були заангажовані лише потенційно, непрямо або не брали участі у протистоянні. Навіть в умовах революції національно свідомі кола не складали більшості суспільства. Не дійшло й до прямого протистояння, тертя не здолали меж ідеологічної та політичної боротьби.

Джерела та література

1. Boldt F. Odcizení Němců a Čechů v Čechách, na Moravě a ve Slezku // Češi a Němci: historická tabu. – Praha: Nadace Bernarda Bolzana, Ackermann-Gemeinde, 1995. – S. 51–53.
2. Kořalka J. Češi v habsburské říši a v Evropě 1815-1914. – Praha: Argo, 1996. – 354 s.
3. Křen J. Konfliktní společenství. Češi a Němci 1780-1918. – Praha: Academia, 1990. – 508 s.

4. Loužil J. Národní identita, domov a vlast sudetských Němců // Češi a Němci: historická tabu. – Praha: Nadace Bernarda Bolzana, Ackermann-Gemeinde, 1995. – S. 85–93.
5. Ludvová J. Divadlo v boji o politickou hegemonii // Kultura jako nositel a oponent politických záměrů. Německo-české a německo-slovenské kulturní styky od poloviny 19 století do současnosti / eds. Kovač D., Marek M., Pešek J., Prah R. – Praha: Albis international, 2009. – S. 85–93.
6. Makrlík V. Češi a Němci. Studie proveditelnosti společných dějin a budoucnosti. – Praha: Ideal, 2009. – 404 s.
7. Pernes J. Česko-německé soužití ve společném státě v 19 a 20 století // Konec soužití Čechů a Němců v Československu: sborník k 60. výročí ukončení II světové války / Hynek Fajmon, Kateřina Houšková (eds.). - Brno: Centrum, 2005. – S. 23–31
8. Richter K. Zmařené revoluční naděje // Bez démonů minulosti. Česko-německé vztahy v osudových okamžicích společné minulosti / ed. K. Richter. – Praha: Rodiče, 2003. – S. 15–19.
9. Seibt F. Německo a Češi. Dějiny jednoho sousedství uprostřed Evropy. – Praha: Academia, 1996 – 464 s.
10. Sládek M. Němci v Čechách. Německá menšina v Českých Zemích a Československu 1848-1949. – Praha: Pragma, 2002. – 205 s.

323(477)+(470+571)«18»

Н.Івчик

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПІВДЕННО-ЗАХІДНОМУ КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС

У статті аналізується політика імперської влади в умовах актуалізації «українського питання». Автор розглядає особливості українського питання у Російській імперії та дії влади щодо його вирішення.

Ключові слова: *українці, русифікація, національна політика, Російська імперія.*

В статье анализируется политика имперской власти в условиях актуализации «украинского вопроса». Автор

З М І С Т

Смолій В. НА ПОШАНУ РУСЛАНА ПОСТОЛОВСЬКОГО (З НАГОДИ 65-РІЧЧЯ)	3
--	---

Савчук П. НАУКОВА ШКОЛА ПРОФЕСОРА ПОСТОЛОВСЬКОГО: НОВЕ БАЧЕННЯ	6
--	---

РОЗДІЛ 1 ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

Шугаєва Л. НАРОДНЕ БОГОСЛОВ'Я В КОНТЕКСТІ РЕЛІГІЙНИХ ПРАКТИК ДУХОВНОГО МІСТИЧНОГО ХРИСТІЯНСТВА В УКРАЇНІ	19
---	----

Прищепя О. ГІМНАЗІЇ ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ В ОСВОЄННІ МІСЬКОГО КУЛЬТУРНОГО ДОВКІЛЛЯ (ДРУГА ТРЕТИНА ХІХ СТ.)	27
---	----

Ткачук В. ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ДАВНІХ УКРАЇНСЬКИХ АНТИМІНСІВ В КІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.	41
--	----

Добровичинська В. ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ РОМАНА МОГИЛЬНИЦЬКОГО (1902-1973 РР.): МАЛОВІДОМІ ФАКТИ З ЖИТТЯ І ДІЯЛЬНОСТІ	60
--	----

Пальчевський Р. УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІСТИЧНИЙ МОЛОДІЖНИЙ РУХ В ЗАКАРПАТТІ (1918-1939 РР.)	68
--	----

Карпухіна Т. УКРАЇНА В ПЛАНАХ ІНОЗЕМНИХ ДЕРЖАВ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	80
Півоварчук В. ВПЛИВ РАДЯНІЗАЦІЇ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ НА ЖИТТЄВИЙ РІВЕНЬ НАСЕЛЕННЯ (1939-1940 РР.)	97
Старжець В. ПРОПАГАНДИСТСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛІСТИЧНОГО ПІДПІЛЛЯ СЕРЕД ВЧИТЕЛЬСТВА ТА ШКІЛЬНОЇ МОЛОДІ (1944-1953 РР.) ...	109
Дубей В. ФОРМУВАННЯ ДОГОВІРНО-ПРАВОВИХ ЗАСАД СПІВПРАЦІ УКРАЇНИ ТА ЄС У ЦАРИНІ МІЖНАРОДНИХ АВТОМОБІЛЬНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ	120
Шамсутдинова-Лебедюк Т. МІЖКОНФЕСІЙНИЙ ДІАЛОГ ПРАВОСЛАВ'Я ТА ІСЛАМУ В УКРАЇНІ	132
Юзик В. ДАКТИЛОСКОПІЯ –ЦЕ ТОЧНА НАУКА, ЯКА НІКОЛИ НЕ ПОМИЛЯЄТЬСЯ	140
Bulyga I. NON-CONFESSIONAL RELIGIOSITY IN THE CONTEXT OF RELIGIOUS DEVELOPMENT OF VOLYN REGION	148
Кундеус О. ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ	159
Любарець А. ВІДЗНАЧЕННЯ 9 ТРАВНЯ ЯК ДЗЕРКАЛО УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКИ ПАМ'ЯТІ (2005-2015)	176

РОЗДІЛ 2

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ І МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ

Гуменний В.

ОФІЦІЙНА ПРОПАГАНДА І СХІДНА ПОЛІТИКА

РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ І СТ. Н.Е.

(ЗА НУМІЗМАТИЧНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)190

Жилюк С.

ВСЕЛЕНСЬКІ ПРАВОСЛАВНІ СОБОРИ:

СЕРЕДНЬОВІЧНА ЦЕРКОВНА ПОЛІТИКА

ТА ЇЇ ВІДЛУННЯ У XX СТ.202

Десятничук І.

РЕВОЛЮЦІЯ 1848 Р. В АВСТРІЙСЬКІЙ ІМПЕРІЇ:

ПОЧАТОК НАЦІОНАЛЬНОГО ЧЕСЬКО-НІМЕЦЬКОГО

КОНФЛІКТУ214

Івчик Н.

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ В ПІВДЕННО-

ЗАХІДНОМУ КРАЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ДРУГОЇ

ПОЛОВИНИ ХІХ СТ.: УКРАЇНСЬКИЙ РАКУРС228

Валюх Л.

РЕАКЦІЯ БРИТАНСЬКОГО ПАРЛАМЕНТУ

НА ПОЧАТОК НІМЕЦЬКОЇ КОЛОНІАЛЬНОЇ

ЕКСПАНСІЇ В АФРИЦІ (1884-1888 РР.)243

Давидюк Р.

УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В ПОЛЬЩІ:

ПРОБЛЕМИ СТАТУСУ ТА ЧИСЕЛЬНОСТІ254

Савчук Г.

(НЕ)ФОРМАЛІЗОВАНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРСТВА Т.Г. МАСАРИКА266

Синяк С.

КОМЕНДАНТСЬКИЙ, ІНСТРУКТОРСЬКИЙ ТА

ТРЕНЕРСЬКИЙ СКЛАД ПОЛЬСЬКИХ

ПАРАМІЛІТАРНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ НА ВОЛИНІ 1921-1939 РР.	275
--	-----

Пилипович Т. УКРАЇНЦІ У СКЛАДІ АРМІЇ ГЕНЕРАЛА АНДЕРСА В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ШЛЯХИ ПОЯВИ ТА УЧАСТЬ У БОЙОВИХ ДІЯХ	292
---	-----

Слесаренко А. МІЖНАРОДНА ПІДТРИМКА І ЗВ'ЯЗКИ ЗАРУБІЖНОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ ТА ЕМІГРАНТСЬКИХ КІЛ З ДИСИДЕНТСЬКИМ РУХОМ ТА НОНКОНФОРМІСТСЬКОЮ КУЛЬТУРОЮ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (1970-1980-ТІ РОКИ)	306
--	-----

Гон М. ОКАЗІАЛЬНИЙ І КОНВЕНЦІОНАЛЬНИЙ НАТОВПИ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ПРОЦЕСАХ	317
---	-----

Martynchuk I. THE SLOVAK REPUBLIC AND NATO: THE POLITICAL INCOMPATIBILITY OF 1993-1997	329
--	-----

Опанасюк Т. ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ ТА РЕЗУЛЬТАТИ ДРУГОГО ЕЛЕКТОРАЛЬНОГО ЦИКЛУ В РОСІЇ (1999-2000 РР.)	340
---	-----

Michno J., Sommer H., Sommer H. MŁODZIEŻ A BEZPIECZEŃSTWO SPOŁECZNE W OKRESIE PÓŹNEJ NOWOCZESNOŚCI	353
--	-----

РОЗДІЛ 3

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИЙ НАУКОВИЙ ДИСКУРС

Прищепа Б. ДОСЛІДЖЕННЯ ПЛАНУВАННЯ ФОРТИФІКАЦІЙНИХ СПОРУД ОСТРОЗЬКОГО ЗАМКУ XVI-XVII СТ.	366
--	-----

Басюк К. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ ХРИСТІЯНСЬКИХ МОНАСТИРІВ НА ВОЛИНІ В 1939-1964 РОКАХ	380
---	-----

Березняк В. ПОСИЛЕННЯ КОНСЕРВАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ У СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ЖИТТІ РІВНЕНЩИНИ В ПЕРІОД «ЗАСТОЮ»: РЕЛІГІЙНИЙ АСПЕКТ	392
---	-----

РОЗДІЛ 4

ПРОБЛЕМИ ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВА ТА ІСТОРІОГРАФІЇ

Плюта Н. ПОЛІТИЧНА БОРОТЬБА У ФРАНЦІЇ З ПИТАНЬ КОЛОНІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В АФРИЦІ КІНЕЦЬ ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТОЛІТТЯ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМИ ЗАРУБІЖНИМИ ІСТОРИКАМИ	404
--	-----

Михальчук Р. ГОЛОКОСТ НА РІВНЕНЩИНІ: ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ	422
---	-----

Данильчук В. ОСТАРБАЙТЕРИ З УКРАЇНИ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД ПРОБЛЕМ ВИВЕЗЕННЯ ТА РЕПАТРІАЦІЇ	439
---	-----

Філіпчук І. ФОРМУВАННЯ ІДЕЙ «ПРАЗЬКОЇ ВЕСНИ»: ІСТОРІОГРАФІЯ ПРОБЛЕМИ	458
--	-----

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	478
------------------------------------	------------

ЗМІСТ	481
--------------------	------------

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії

Випуск 28

Відповідальність за достовірність і точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних імен та інших відомостей несуть автори опублікованих матеріалів та їх наукові керівники. Думки авторів статей з позицією редколегії можуть не співпадати.

Відповідальний за підготовку збірника до видання – **Валерій Шеретюк**

Комп'ютерна верстка – **Л.Федорук, В.Самсонюк**
Обкладинка – **Г.Волохов**

Підписано до друку 1.07.2016 р. Папір офсетний.
Гарнітура «Times New Roman».
Наклад 300. Обліково-видавничих аркушів 24,6.

Видавець О. Зень вул. Кн. Романа, 9/24, м. Рівне, 33022
0-362-24-45-09; 068-0250674
olegzen@ukr.net

Віддруковано засобами різнографічного друку
ПП Самборський І.О.
вул. Княгині Ольги, 8, м. Рівне, 33028

A43

Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії :
Рівненський державний гуманітарний університет. Збірник наукових
праць. Випуск 28. – Рівне : О. Зень, 2016. – 487 с.

© Рівненський державний гуманітарний університет, 2016
УДК 94(477) + 94 (100)
ББК 63.3 (4Укр)